

מלחמת המפרץ בעיניים ישראליות

ד"ר ראובן פדהצור*

המכון הטכנולוגי של
מסצ'וסטס (MIT).

- ★ מדיניות ההבלגה של ישראל, שנבעה מהלחץ המסיווי, שהפעיל עליה הממשל האמריקני.
- ★ חוסנו של הקשר האסטרטגי ישראל-ארצות-הברית.

ככל שחולף הזמן, והערכות המומחים הישראלים, ובהם מפקדים בכירים, מנותקות מאירועי המלחמה עצמה, כך גוברת נימת הביקורת על מהלכי ארצות-הברית, ועל התייחסות הממשל האמריקני לישראל במהלך תקופת המשבר. דומה, כי אחד הביטויים הבולטים למגמה זו היו הדברים של אלוף (מיל) אביהו בן-נון, מי שהיה מפקד חיל האוויר, שטען, "האמריקנים כלל לא ניסו לעצור את ירי הסקאדים לעבר ישראל". בהרצאה פומבית אמר בן-נון, "זו אולי האשמה כבדה, אבל אני אומר אותה במלוא האחריות"².

למרות שצה"ל לא השתתף באופן פעיל במלחמת המפרץ, מסכימים פרשנים ישראליים, כי על מלחמה זו להיות נקודת מפנה במחשבה האסטרטגית הישראלית, בשל השלכותיה על מדיניות הביטחון העתידית של ישראל¹. כמה יסודות חשובים של תפיסת הביטחון הישראלית נסדקו בעקבות מלחמה זו, ואחרים קרסו, ולא עמדו במבחן המעשי הראשון, שכפתה עליהם המלחמה.

מלחמת המפרץ קראה תיגר על כמה עקרונות-יסוד של מדיניות הביטחון הישראלית ושל הדוקטרינה הצבאית שלה:

- ★ מדיניות ההגנה של צה"ל מול טילים בליסטיים, שגובשה במהלך שני העשורים האחרונים.
- ★ יעילותה של קהילת המודיעין הישראלית ויכולתה המבצעית.
- ★ כושר העמידה של העורף האזרחי מול מתקפות טילים בליסטיים.
- ★ מוכנות הדרג האזרחי הבכיר להתמודד עם מצבי משבר דוגמת זה, שליווה את מלחמת המפרץ ואת התקופה שקדמה לה.

השפעת המשבר על יחסי ישראל-ארצות-הברית

מדיניות הממשל האמריקני כלפי ישראל במהלך חודשי המשבר במפרץ ולאחר המלחמה עוררה בישראל דיון ער בסוגיית עתיד היחסים הביטחוניים בין שתי המדינות. דומה, כי עבור לא מעט ממקבלי ההחלטות בישראל מהווה מלחמת המפרץ מעין קו פרשת מים בכלל האמור במערכת היחסים המיוחדת, שהתפתחה בין שתי המדינות בעשורים האחרונים. בקרב חוקרים ישראלים רווחת ההנחה, כי משבר המפרץ פגע ישירות ביחסי ארצות-הברית-ישראל.³ פרופ' אברהם בן-צבי טען, כי מדיניות "הפרופיל הנמוך", שנקטה ישראל בעידוד מתמיד של הממשל האמריקני במהלך המשבר ובמלחמה, המחשישה בצורה ברורה דווקא את דעיכת מעמד ישראל כנכס אסטרטגי אזורי עבור ארצות-הברית.⁴

עם זאת, למרות המתחושות הרבה, שהתגלתה ביחסים בין שתי המדינות במהלך המשבר ולאחריו, נוטים מקבלי ההחלטות בישראל להמעיט במגמה זו, ולנסות להציג מערכת יחסים רגועה. כשנשאל ראש הממשלה יצחק שמיר בראיון עיתונאי כארבעה חודשים לאחר סיום המלחמה, "אינך מוטרד מתחושת ההידרדרות ביחסי ישראל-ארצות-הברית?" השיב: "זה לא נכון, אינני רואה שום סימנים של קוצר-רוח ואין הידרדרות ביחסי ישראל-ארצות-הברית".

אולם, עמדה זו של ראש הממשלה לשעבר אינה מקובלת על רוב הפרשנים המדיניים, או על פרשנים צבאיים, המעריכים, כי המשבר והמלחמה חשפו את השבירות של מערכת היחסים האסטרטגיים בין שתי המדינות.

מלחמת המפרץ העמידה את ישראל בפני מצב ייחודי, שהיה תקדים במסכת מדיניות הביטחון שלה מאז הוקמה. בראשונה הותקף שטח ישראלי מבלי שצה"ל הגיב על כך.

ההבלגה, המהווה שבירת עיקרון חשוב בתפיסת הביטחון הישראלית, נכפתה על ישראל במידה רבה על-ידי הממשל של הנשיא ג'ורג' בוש. זה היה אחד הביטויים הבולטים לתלות המשמעותית של ישראל בארצות-הברית. בראשונה בתולדות מדינת ישראל הגבילה מדינה אחרת את חופש פעולתה בשעה שהותקפה על-ידי אויב.

התלות בארצות-הברית הודגשה עוד יותר בשעה שצוותים אמריקניים של סוללות טילים נ"מ פטריוט הוצבו בישראל, ונטלו על עצמם את המשימה להגן על אוכלוסייתה האזרחית מול איום הטילים הבליסטיים של עיראק. משלוח צוותי פטריוט וכפיית ההבלגה על ישראל המחישו את המגבלות, הניצבות בפני קובעי המדיניות בירושלים, גם בנושאים הריגורלי, שמעורבים בהם עקרונות בסיסיים של תפיסת הביטחון הישראלית.

האינטרס המסורתי של ישראל, שביסודו הצורך להגיב בכל פעם שתוקפים את שטח ישראל, התנגש באינטרס האמריקני לשמור על שלמות הקואליציה, שלחמה בעיראק. הניגוד הזה באינטרסים, שתוצאתו היתה ויתור ישראלי, עורר אינחת רבה בקרב קובעי המדיניות בישראל. נפילת טילים ברחובות הערים המרכזיות בישראל והרגשת חוסר-האונים, שליוותה את התקיפות, הוחרפה משהובר, כי אין לממשל האמריקני כל כוונה להתיר לישראל לתקוף את משגרי הטילים בעיראק.

משה ארנס, שר הביטחון דאז, הדגיש בעת ביקור בוואשינגטון במהלך המלחמה את ההכרה, שהפכה לנחלת קובעי המדיניות בישראל, בפער, שנפער בין שתי המדינות בנושא. "אין זהות בין האינטרסים של ישראל לבין אלה של ארצות-הברית ביחס למשבר המפרץ", הדגיש השר ארנס בשיחה, שקיים בשלושה-עשר בפברואר 1991, עם ג'ים בייקר, שר החוץ האמריקני.⁵

עבור צה"ל יש חשיבות רבה במעקב ובהפקת הלקחים מהמלחמה בהיבט חשוב. זו המלחמה הראשונה במזרח התיכון, שבה נעשה שימוש מסווי במערכות נשק מדויק,

ריצ'ארד צ'ייני, שר ההגנה (במרכז), גנרל קולין פאוול, ירד המטות המשולבים (משמאל), וגנרל ה' נורמן שווארצקופף, מפקד הפיקוד המרכזי של ארצות-הברית, שבוע לפני סופת מדבר

שדה נפט, שהוצת על ידי העיראקים

הופעלו בראשונה סוגים מסוימים של חימוש מדויק. ניתוח ביצועיהן ולימוד תורת הלחימה, שבמסגרתה הפעיל חיל האוויר האמריקני את מערכות הנשק החדשות באוויר וביבשה, יכולים להועיל לצה"ל מאוד.

ניתוח אובייקטיווי של התפתחות מלחמת המפרץ ושל תוצאותיה

מומחים ופרשנים לענייני צבא בישראל מייחסים לשימוש בטכנולוגיה המתקדמת משקל רב בתוצאות הלחימה. לטכנולוגיה זו היתה, להערכתם, תרומה מכריעה לניצחון במלחמה. מערכות נשק, המבוססות על חימוש חכם, ומערכות לחימה, המבוססות על מחשבים מתקדמים ועל רכיבים אלקטרוניים חדישים, פעלו היטב וברמת אמינות גבוהה, למרות חששות, שהעלו בשנים האחרונות חוקרים, שביקרו את הנטייה לבסס חלק כה מכריע של הלחימה על מעבר לנשק מדויק ולחימוש מונחה.⁴

בישראל מעריכים, כי לפעולה המוצלחת של המערכות האלקטרוניות ושל המערכות האלקטרואופטיות, שהפעיל הצבא האמריקני, היה תפקיד חשוב בהישגים הצבאיים שלו. "לנשק המדויק היה תפקיד מכריע במלחמה ביום ובלילה. הנשק הזה הופך לנשק העיקרי גם נגד מטרות קרקע," כתב מומחה ישראלי בעל ניסיון רב בפיתוח מערכות לחימה מתקדמות.⁷

המחשב "השתלט" למעשה על הפעילות המבצעית של הצבא האמריקני, ותרם תרומה ניכרת להצלחתו במשימה המסובכת מאוד של תיאום, של שליטה ושל בקרה ולהצלחת הניהול של המערכה הכוללת במהלך המלחמה. אחד המומחים הצבאיים העריך כהישג אמיתי את העובדה, כי פיקוד מבצע "סופת מדבר" הצליח לנהל פעילות ענפה, הכרוכה בהפעלת כוחות של מדינות שונות, המדברים בשפות שונות, שצוידו בסוגים שונים ומגוונים של אמל"ח, באוויר, ביבשה ובים. כל זאת במספר קטן להפתיע של תאונות ושל פגיעות בכוחות ידידותיים.

החשיבות הרבה של הפקת הלקחים בתחום הזה נעוצה בכך שזו היתה הפעם הראשונה, שצבא עשה שימוש כה נרחב במערכות הנשק החדשות הללו, ובחן את ביצועיהן במלחמה.

זו אחת הפעמים היחידות, שבהן יכול צה"ל לבחון את הפעלתן של מערכות לחימה חדשות על ידי צבאות אחרים במלחמה מזרח תיכונית.

עם זאת, גילו חלק מהמפקדים הבכירים זהירות ביחס ללקחי השימוש במערכות הנשק המדויק. כך, למשל, רב-אלוף אהוד ברק, הרמטכ"ל הנוכחי (שכיהן במלחמה בתפקיד סגן הרמטכ"ל, והופקד במידה רבה על הקשרים השוטפים עם צבא ארצות-הברית במלחמה) התייחס בראיון עיתונאי, שנערך אתו כשכבר כיהן כרמטכ"ל, לשאלה בדבר יעילות הנשק המדויק, שהפעיל הצבא האמריקני במלחמה.

מבחינת השמדת המטרות נדמה לי, שמדובר בכמה עשרות אחוזים מהמטרות. אני לא יודע לומר אם

זה 25, או 35 אחוזים, אבל זו תוצאת הפעלתם של אחוזים בודדים מהגיחות. במובן מסוים, המלחמה הזו המחישה את הפוטנציאל, שיש באמצעים האלה, יותר מאשר מימשה אותו.⁸

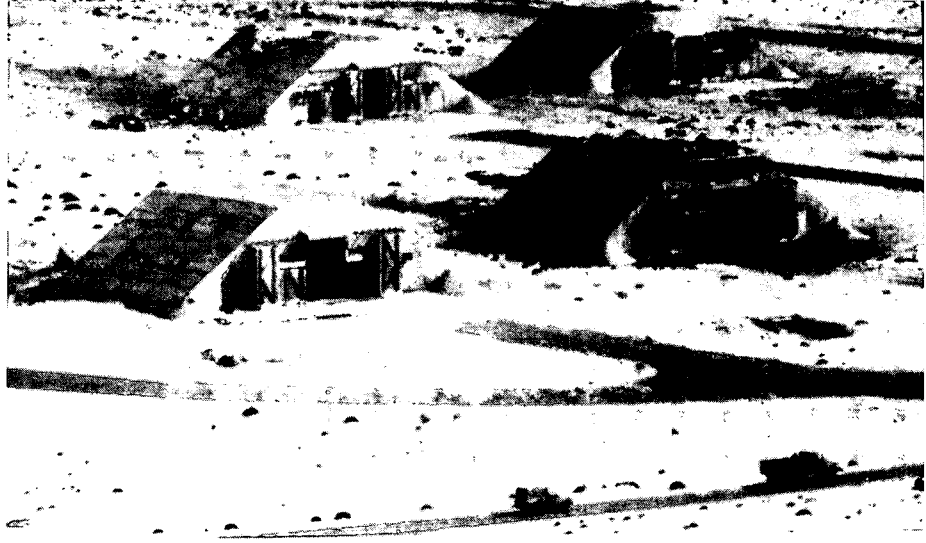
גם השר ארנס היה שותף להערכה, כי ארצות-הברית ניצלה היטב את יתרונה הטכנולוגי מול עיראק. היתרון הזה, להערכת ארנס, הנו קריטי, ואפשר לה לפעול כפי שפעלה, ולהשיג הישגים ניכרים בשדה הקרב.⁹ רב-אלוף דן שומרון, הרמטכ"ל בתקופת המלחמה, ייחס משקל רב למרחב הנשימה הרחב, שממנו נהנתה ארצות-הברית במהלך המשבר כולו. מרחב הנשימה הזה, שהתבטא ביכולת לפעול ללא לחצים ולפי התכניות ארוכות-הטווח, סייע מאוד להשיג את ההישגים בשדה הקרב. מתכנני המבצע הצבאי שוחררו מלחצים פוליטיים, פנימיים וחיצוניים.

כך סיכם דן שומרון, עוד במהלך המלחמה עצמה, נקודה זו:

ארצות-הברית מנהלת את המלחמה היום בדיוק בתחומי היתרונות היחסיים שלה, ובראייה אסטרטגית, זה נכון מאוד. הם פועלים בדיוק בתחום בו יש להם יתרון יחסי כמעצמה גדולה.¹⁰

בתחום המנהיגות זכה הנשיא בוש לציונים גבוהים בישראל על דרכו בניהול המשבר מראשיתו. זו היתה "מלאכת מחשבת של crisis management", טען פרשן ישראלי ידוע. בארבעה מישורים פעלה המנהיגות האמריקנית בראשותו של הנשיא בוש, ובכולם הוכיחה תפקוד מעולה:

1. בניית קונצנזוס מדיני מבית.
  2. גיוס תמיכה בין-לאומית.
  3. הגדרת מטרות המלחמה.
  4. העמדת כל האמצעים הדרושים למלחמה.¹¹
- אלוף (מיל') ישראל טל נטה להעריך מיד לאחר המלחמה, כי תכנון המלחמה על ידי המפקדים האמריקניים היה מעולה, וראוי לשמש כדוגמה לאחרים.
- חשיבות עליונה של תכנון אסטרטגי ושל הכנות יסודיות, ומעל הכל: כיצד ההערכות הטקטיות, האופרטיוויות והצבאיות בכלל נגזרו מההערכה המדינית-אסטרטגית, שירתו אותה, והיו כפופות לה. מבחינה זו של תכנון המלחמה והכנתה, יכולה

"דירים" עיראקיים למטוסים לאחר תקיפה אמריקנית

ישראלי, בהתחשב בהרכב המסובך כל כך של הכוח הרב-לאומי, שבו השתתפו 33 מדינות.¹⁴ גם ניהול הקרבות עצמם התבצע תוך ניצול היתרון המוחלט בנושא קביעת כללי המשחק בזירה. האמריקנים יכלו להרשות לעצמם לבצע את שלב ההפצצות מן האוויר במשך מספר כה גדול של ימים, מבלי לערב בלחימה את כוחות הקרקע. משקיפים בישראל מדגישים גם בנושא הזה את ההבדל בין התנאים, שבהם נלחמה ארצות-הברית, לבין אלה, שבהם נלחמה ישראל בעבר, וכנראה גם תילחם בעתיד. ישראל לא תוכל להרשות לעצמה שימוש בחיל האוויר במשך תקופה כל כך ארוכה מבלי שצה"ל יתחיל גם במהלך קרקעי. היתרון, שצברו כוחות הקואליציה בשלב הריכוך האווירי, העניק להם, לדעת אותם משקיפים יתרון מכריע בקרב היבשתי.

למתקפה האווירית הממושכת היו, לפי הערכות

המומחים בישראל, כמה יעדים:

- א. השגת שליטה מוחלטת באוויר.
- ב. פגיעה במטרות אסטרטגיות.
- ג. בידוד זירת הלחימה הכוויתית.
- ד. כתישה מסיווית של "משמר הרפובליקה" ושל שאר הכוח היבשתי.

ביסודו של דבר הצליחו ההפצצות האוויריות להשיג כמעט את כל היעדים האלה. הושגה שליטה מוחלטת באוויר, זירת הלחימה בכווית בודדה משאר זירות הלחימה, והכוח היבשתי של עיראק נפגע קשות במהלך ארבעים ימי ההפצצה האווירית.

מטרות אסטרטגיות רבות בעיראק נפגעו, והושמדו. אך לאחר המלחמה התברר, כי בשל מחסור במידע מודיעיני לא הותקפו כמה מטרות-מפתח בעיראק, ובמיוחד בתחום ייצור נשק לא-קונוונציונלי. כן התברר, כי הערכת הנזקים של הפיקוד הבכיר באזור לא תאמה תמיד את כמות המטרות, שנפגעו על הקרקע. הדבר בלט במיוחד על רקע הדיווחים האופטימיים, שהתגלו כמוטעים, בתחום תקיפת משגרי הטילים סקאד במערב עיראק.

עם זאת, ציינו מומחים:

צריך להדגיש, שהתוצאות המרשימות של מערכות הנשק, שהופעלו על-ידי ארצות-הברית במלחמה, הושגו בתנאים אידיאליים לאחר שיתוק חיל האוויר וההגנה האווירית העיראקיים. נגד יריב טוב היו התוצאות בוודאי פחות טובות, גם בפצצות רגילות וגם בחימוש מדויק.¹⁵

במלחמה התעוררה בישראל השאלה, האם ניתן להכריע מלחמה באמצעות כוח אווירי בלבד. קצינים בכירים גרסו, כי רק כיבוש שטח יכול להביא להכנעת האויב ולהכרעת המלחמה, אך לא התעלמו מהתרומה החשובה של המתקפה האווירית להצלחת המהלך הקרקעי ולהקלה על מבצעי. אין ספק, הפעולה האווירית הממושכת הובילה להתמוטטות מוחלטת של כוחות היבשה העיראקיים ולכניעת רבים מאוד מחיילי צבא עיראק מבלי שירו

האסטרטגיה המדינית והצבאית של ארצות-הברית לשמש דוגמה.

אלוף טל ציין לטובה את ההתייחסות של ארצות-הברית ליריב העיראקי. ארצות-הברית ניצלה את מרב משאביה ואת יכולתה הצבאית על מנת לנהל מלחמה ב"ננס" העיראקי, ולא זילזלה בו. כך יכלו כוחות הקואליציה "להטביע" את מטרותיהם – יעדי התשתית האסטרטגית בעיראק, כוחות היבשה, כוחות האוויר וכוחות הים העיראקיים – "באנרגיה אלקטורמגנטית ובאש".¹²

כל המומחים לענייני צבא והמפקדים הבכירים של צה"ל הדגישו את היתרון העצום, שהיה בידי מפקדי כוחות הקואליציה, ומקורו ביכולת לתכנן ולגבש את בניין הכוח הצבאי שלהם ללא מגבלת זמן. מסגרת הזמן של תקופת ההכנות נקבעה בלעדית על-ידי צד אחד, בעוד שלעיראקים לא היתה כלל השפעה על קצב ההכנות ועל מועד תחילת המתקפה. זה היה מרכיב חשוב ביכולת בעלות הברית להיערך יסודית, לבנות את הכוח הצבאי בצורה המיטבית, ולהחליט חד-צדדית על מועד תחילת הקרבות.

הישראלים הדגישו את העובדה, כי ישראל לא תיהנה, קרוב לוודאי, באף אחת ממלחמותיה מיתרון כזה, ושלבני ההכנות של צה"ל לקראת מלחמה יוגבלו תמיד בזמן, ובדרך כלל לא יהיה זה צה"ל, שיחליט על מועד תחילת הקרבות.

אמריקה זו מעצמת-על. תהיה זו טעות לשפוט אותה במושגים ישראליים [הדגיש הרמטכ"ל כעשרה ימים לאחר שהחלה המלחמה]. המהלך הפוליטי הפנימי שלה פועם בקצב אחר, והם נהנים מיתרון של מרחב נשימה לוגיסטי. הם אינם ממהרים, הם נמנעים מנפגעים, והם ישיגו בסופו של דבר את מרבית, אם לא את כל מטרותיהם.¹³

בישראל העריכו, כי מרגע שהוטלה המשימה הצבאית על גנרל ה' נורמן שווארצקופף, מפקד הפיקוד המרכזי של ארצות-הברית, ניתן לו חופש פעולה כמעט מוחלט בקביעת היקף הכוחות, בקביעת הרכבם, בקביעת תכנית המתקפה ובבחירת עיתויה. החופש הזה מפתיע במיוחד, טען פרשן

תקיפת משגרי הטילים

חולשות התגלו גם בפעילות נגד משגרי הטילים העיראקיים. למרות שריכוז מאמצים גדולים, וביצע הרבה גיחות, לא הצליח הכוח האווירי האמריקני להשמיד את המשגרים של הטילים הבליסטיים של עיראק. בישראל העריכו, כי בסך הכל הצליחו האמריקנים להשמיד אפס-ארבעה משגרי טילים במערב עיראק.²¹

ביצועיו של הכוח האווירי האמריקני בתחום השמדת משגרי הטילים הפתיעו את בכירי צה"ל, שהעריכו, כי ניתן להגיע להישגים טובים יותר. כבר במהלך המלחמה התבטא רב-אלוף שומרון, הרמטכ"ל, בנושא הזה, והבהיר, כי ציפה לתוצאות טובות יותר.

אני מודה, שחשבת, שהפעולה האמריקנית במערב עיראק תסתיים מהר יותר. זה לוקח שם יותר זמן ממה שחשבנו. הערכנו, שזה יסתיים תוך מספר ימים.²²

גם השר ארנס ציין לאחר המלחמה, כי אחת המסקנות, שניתן להסיק מהניסיון האמריקני להשמיד את משגרי הטילים בעיראק היא, "פעולה נגד משגרים, איתורם וחסולם היא פעולה מורכבת ומסובכת, ודרושות לשם כך טקטיקות מיוחדות מאוד."²³ השר ארנס גילה, כי "ארצות-הברית העריכה לפני פרוץ הקרבות, כי בתוך יום-יומיים תשמיד את יכולתה של עיראק לשגר טילים."²⁴ ביקורת נמתחה בישראל גם על הדיווחים המוטעים של גנרל שווארצקופף בנושא הזה. לפי דיווחיו, הושמדו משגרים רבים של טילים סקאד, בעוד שבפועל לא כך היו פני הדברים. בעיקרו של דבר, נמתחה בישראל ביקורת חזרה על שיטות הפעולה של הכוח האווירי, שהפעילו

חייל כווייתי במוצב גבול על רקע בארות הנפט הבערות

אפילו ירייה אחת.¹⁶ אלוף (מיל') שלמה גזית, מי שהיה ראש אמ"ן, אף הרחיק לכת, וטען, כי "במלחמת המפרץ הושגה ההכרעה בידי מתקפה מסיווית מהאוויר."¹⁷ גם השר ארנס גרס לאחר המלחמה: "זו היתה המלחמה הראשונה בעולם, שהוכרעה על-ידי כוח אווירי."¹⁸ מומחים לענייני צבא מבליטים גם את הלוגיסטיקה. הם גורסים, כי האמריקנים ניצחו במידה רבה הודות ליכולת לוגיסטית מרשימה. החל מהבאת כוחות לערב הסעודית, דרך תספוקם ובניית הכוח למלחמה שם, וכלה ביכולת לבצע תמרון עמוק בכנף השמאלית לעבר עורפו של הכוח העיראקי, שנערך בכוחות ובקרבתה. גם לארטיילריה נשמר במלחמה זמקום של כבוד בכל הקשור לסיוע קרוב. הישגי הארטיילריה המתקדמת האמריקנית (כגון MLRS), כמו גם המאמץ, שהשקיעו בחיסול הארטיילריה העיראקית, מצביעים על הצורך לשמר את הגורם הזה, ולפתחו בשדה הקרב העתידי.

חולשות וליקויים

בהתייחסם לחולשות, שהתגלו בפעילות הכוח הצבאי האמריקני, ציינו פרשנים בישראל את הכישלונות של המודיעין בתחומים השונים. למרות קיומם של מערך אדיר למודיעין אסטרטגי, של מערך אדיר למודיעין אופרטיוו, של עליונות אווירית מוחלטת ושל מערך גדול ומתוחכם ל-ELINT ול-SIGINT, לא נמנעו הפתעות מקומיות במקומות, שבהם גילו העיראקים מעט יוזמה. כך היה במתקפה העיראקית בחאפגי', שהפתיעה את הכוחות האמריקניים, שלא קיבלו התרעה מודיעינית על התקדמות הכוח העיראקי.

אך לא רק בתחום המודיעין הטקטי אותרו כשלים בתפקוד, אלא גם במודיעין האסטרטגי. המודיעין האמריקני טעה בהערכת כוונות הפלישה של עיראק לכווית, ונכשל בחיזוי החלטת הנסיגה של עיראק מכווית ועיתויה. כן היתה טמונה אי-ודאות מודיעינית ביחס למצב המדויק של תכנית הגרעין העיראקית. התברר, כי זו התקדמה הרבה מכפי שהעריכו שירותי המודיעין האמריקניים.

היו כמה מוקדים של אי-הצלחה מודיעינית של הקואליציה, שבהם לא עלה בידי גורמי המודיעין של כוחותיה לנצל את היתרון הטכנולוגי לבניית תמונה מודיעינית שלמה ומקיפה. הכישלון הזה התבטא באי-בניית תמונה מדויקת ועדכנית של שדה הקרב בכלל ובהערכה שגויה של הנזקים מהתקיפות באש (Battle Damage Assessment) בפרט. הכישלון הזה בלט לעין במקרים הספורים, שבהם ניסו העיראקים לפעול באורח מקורי, ונייד.¹⁹ אלוף בן-נון חילק ציונים נמוכים למודיעין הטקטי ולמודיעין האסטרטגי, שהפעילו האמריקנים בחודשי ההתכוננות למלחמה ובמהלכה.²⁰

למודיעין האמריקני לא היתה כל הערכה, האם לעיראקים יש נשק כימי, האם יש להם הכושר להשתמש בנשק כזה, והאם ישתמשו בו. אפשר להגיע לזה במודיעין פשוט מאוד.

ביקורת נוקבת היתה גם בפי המומחים הישראליים על העובדה, כי מערכות פטרויט הגיעו לישראל ללא כל אמצעי תחקור. רק הצבת מצלמות וידיאו ישראליות בסוללות פטרויט אפשרה לנתח את ניסיונות היירוט, ולגלות את הנתונים על מסלול הטיל סקאד, על תהליך התפרקותו ועל הסיבות לכישלון הטילים פטרויט בניסיונותיהם ליירט את הטילים העיראקיים.²⁷

ביצועי צבא עיראק

בעיקרו של דבר, לא הציבה עיראק אתגר צבאי רציני בפני צבא ארצות-הברית, ולמעט בעיות מקומיות, שניצבו בפני כוחות הקואליציה, לא התבטאה העוצמה הצבאית של עיראק כלל.

חיל האוויר העיראקי לא היה יריב של ממש לחילות האוויר של מדינות הקואליציה. מאחר שמפקדי חיל האוויר העיראקי החליטו לנקוט בעיקרון של שימור הכוח האווירי ושל אי-חשיפתו להתמודדות עם הכוחות האוויריים התוקפים, לא נוהלו כמעט מערכות אוויריות, ולא בוצעו קרבות אוויר בכמות משמעותית.

גם מערכת ההגנה האווירית של עיראק לא הציבה בסופו של דבר מכשול של ממש בפני פעילות אווירית חופשית של מטוסי הקואליציה. זאת, לאחר שחיל האוויר האמריקני נטרל אותה כמעט לחלוטין.

למערכת מומחים בישראל, נפרסו הכוחות העיראקיים באורח שגוי: בשל דבקות בקונצפציה מדינית מוטעית ובשל כישלון מודיעיני. הקונצפציה המוטעית גרסה, כי שיקול מדיני ימנע ממדינות הקואליציה לתכנן מהלכים

האמריקנים נגד משגרי הטילים, וקצינים בחיל האוויר הישראלי השמיעו התבטאויות שמהן ניתן היה להבין, כי לו נדרש חיל האוויר הישראלי לטפל בבעיה, היה נוקט שיטות אחרות, שהיו מניבות תוצאות אחרות. כך התבטא אלוף בן-נון, "השאלה, האם אנחנו היינו יכולים לעצור את ה'סקאדים' באופן מוחלט? אני אומר חד-משמעית, כן."²⁸

פטרויט

העיסוק הישראלי בתחום נוסף, שבו התגלו ליקויים במהלך המלחמה, קיבל תאוצה כמה חודשים אחר סיומה. הכוונה לביצועי מערכת הטילים נ"מ פטרויט. הביקורת בישראל התייחסה לא רק לביצועי הטיל, אלא גם למערכת ההטעיה, שנקטו הממשל האמריקני, הצבא האמריקני וחברת רייתאון, יצרנית הטיל, שבמסגרתה ניסו להציג נתונים כוזבים על ביצועי המערכת.²⁶

התברר, כי הנתונים, שהציגה רייתאון בדל"ח מ-25 באפריל 1991, שסיכם את ביצועי הטיל במלחמה, לא היו נכונים, והיו רחוקים מאוד מהאמת, שנודעה כבר למהנדסי החברה ולמנהליה ולמפקדי פיקוד הטילים של הצבא האמריקני. בעוד שרייתאון דיווחה על כתשעים אחוזי הצלחה של פטרויט בהשמדת ראשים קרביים של טילים סקאד בערב-הסעודית ועל כחמישים אחוזי הצלחה – בישראל, מצאו מומחים ישראלים, כי אין הנתונים הללו תואמים למציאות. אמנם, הנתונים נאספו בסוללות, שהוצבו בישראל, אך מומחים בישראל קבעו, כי אין כל מקום להניח, כי התוצאות בערב הסעודית שונות.

חיילי קואליציה וחיילים מכוויית חוגגים את שחרור בירת כוויית

להתמודד עם תפיסת העולם הכוחנית, השוררת במרחב, היא לקיים עוצמה צבאית, המסוגלת להרתיע כל תוקפן פוטנציאלי, ולהכריעו בעת הצורך.³¹

הצמרת הפוליטית הישראלית הרבתה להשוות את המשבר במפרץ ואת תנאיו למצב, שאליו נקלעו מדינות אירופה בשנות השלושים. הדוברים השונים השוו את סדאם חוסיין להיטלר.³² סדאם נתפס על-ידם כמי שמוכן, כמו היטלר לפניו, לפרוץ ולשנות גבולות באלימות ותוך הפעלת עוצמתו הצבאית נגד מדינות חלשות יותר. המסקנה של מקבלי ההחלטות בישראל היתה, כי יש למנוע חזרה על מדיניות הפייסנות של שנות השלושים, ולהציב בפני סדאם חוסיין "כוח רב וחזק, שיבלום את העריץ המשתולל והתוקפן".³³

מנהיגי ישראל התעודדו, לפיכך, כאשר החלה ארצות-הברית לארגן את הקואליציה מול עיראק. הם קיוו לראות בכך יותר מצעד מוגדר מול תוקפן אחד, אלא גם הוכחה, כי מנהיגי המערב, אכן, הפיקו לקח רחב יותר מול "שליטים ערביים תוקפניים". בהמשך נתפסו המלחמה ותוצאותיה, כפי שהגדיר זאת שר הביטחון, כ"תרומה גדולה מאד לייצוב האזור".³⁴

אך לאורך כל תקופת המשבר, וגם לאחר המלחמה, הקפידו מנהיגי ישראל להדגיש, כי לצד "תרומה זו" חייבת ישראל להמשיך, ולהשתית את ביטחונה על כוחה שלה, ולא לסמוך על אחרים. התגייסות ארצות-הברית להצלת האמירות הכוויתית לא נתפסה בישראל כהוכחה גם למחויבותה של ארצות-הברית לביטחונה של כל אחת ממדינות האזור האחרות ולשלמותה. שר הביטחון הטיל ספק, האם המערכת העולמית וארצות-הברית בראשה היו נזעקות להגנת ישראל, לו עמדה בפני סכנה דומה לזו, שבפניה ניצבה כווית.

המנהיגות בישראל ניסתה להרחיב את השימוש בלקחי המשבר במפרץ מעבר להיבטים הביטחוניים-צבאיים הטהורים. אחד מהלקחים, שעליהם הצביעו מנהיגים ישראלים, גרס, כי המשבר והמלחמה חיזקו את התיזה, כי יש להפריד בין הבעיה הפלשתינאית לבין מכלול היחסים בין ישראל למדינות ערב.

בהתייחסו ללקח הזה, אמר ראש הממשלה שמיר:

ההתקפה גם הוכיחה, שהדגש, שאנחנו שמים על היחסים בינינו לבין מדינות ערב, הוא המרכיב העיקרי של בעיית השלום בינינו לבין העולם הערבי. הרי הסכסוך עם הפלשתינאים מתגמד לנוכח הסכנות האיומות, שהחלו להיחשף עם פלישת עיראק.³⁵

מקבלי ההחלטות בישראל ניסו להוכיח את התיזה, כי אין כל קשר בין נכונות ישראל לפשרות והתקדמות בתהליך המדיני לבין התוקפנות של שליטים ערביים. לאחר המלחמה שאל שר הביטחון ארנס שאלה ריטורית, שנועדה להבהיר נקודה זו:

ואם היינו מקבלים את התכנית [של מזכיר המדינה ג'ימס בייקר, שהוצעה לישראל לפני פרוץ המשבר, ונדחתה על-ידה - ר"פ], האם עיראק לא היתה יורה טילים על ישראל?³⁶

צבאיים יבשתיים דרך טריטוריה עיראקית. המקור לקונצפציה זו היה, בין השאר, בהתבטאויות של מדינות ערביות, שהיו שותפות לקואליציה, שחזרו והדגישו, כי על המהלכים הצבאיים להימנע מחדירה לשטח עיראק. העיראקים טעו גם בכך, שלא הבינו את מטרות המלחמה של ארצות-הברית. ההנחה העיראקית היתה, כי אלו ממוקדות אך ורק בשחרור כווית. העיראקים לא קראו את המטרה הנוספת: לשחוק את מכונת המלחמה העיראקית בכלל ואת יכולתה הבלתי-קונוונציונלית בפרט. התוצאה היתה פריסה שגויה של הכוחות העיראקיים. עיראק ריכזה כוח יבשתי אדיר חשוף לתקיפה, להבקעה ולפריצה מהירה לעומק שטחה. פריצה, שנועדה לנתק את הכוחות, שנמצאו בכווית, מבגדאד. כמו כן, עיראק נותרה גם ללא כוחות עתודה מרכזיים, שיכלו לטפל בהתפתחויות בלתי-צפויות בשדה המערכה. השליטה המוחלטת של כוחות הקואליציה באוויר מנעה את כושר התמרון מכוחות "משמר הרפובליקה", שייתכן, כי נועדו להתערבות גם בגזרה המערבית. וכאן, מרגע שפרצו כוחות קואליציה במערב, עמוק באגף הריכוז העיראקי שבכווית, הוכרעה המלחמה, מבלי שהיה לאל ידו של הפיקוד בבגדאד לעשות דבר.²⁸

לקחים צבאיים-פוליטיים

מיד לאחר פלישת עיראק לכווית החלה ישראל להיערך לקראת האפשרות, כי גם היא תעורב במשבר. המתח באזור החל לעלות מאז אפריל 1990, בשעה שסדאם חוסיין החל להשמיע איומים מפורשים נגד ישראל. האיום של סדאם, "לשרוף מחצית מדינת ישראל", הוסיף ממד של איום חדש לזירה, שהיתה דדומה עד אותה עת.

באותם שלבים ניסו עדיין קובעי המדיניות בישראל, בתגובה להצהרותיו התוקפניות של סדאם, להבהיר, כי ישראל אינה מהווה איום על עיראק, אין לה כוונות תוקפניות כלפיה, וברצונה להישאר מחוץ למעגל המתיחות הגואה במזרח התיכון.²⁹ גם לאחר פלישת עיראק לכווית עדיין הדגישה ישראל, כי עד שלא תיאלץ לכך, לא תפעל בכוח הנשק נגד עיראק.³⁰

בהתייחסם לתגובות סדאם חוסיין למסרים, ששיגרה ישראל, נוטה המנהיגות הישראלית להדגיש לקח חשוב, שיש להפיק מן האירועים, שהחלו באוגוסט 1990. הלקח הזה, כפי שהבהירו דוברים ישראלים, חייב ללמד רבות על המערכת האזורית במזרח התיכון. אירועי הפלישה לכווית היו, לפי אותה טענה, הוכחה ניצחת לכך, שהסכסוך הישראלי-ערבי אינו המוקד היחיד למתיחות במזרח התיכון, אלא אחד מרבים. עבור מדינות האזור הערביות, טענו דוברים ישראלים רשמיים, שימוש באלימות להשגת יעדים לאומיים הוא עניין שבשיגרה, וזאת בלא כל קשר לסכסוך, שיש לאותן מדינות עם ישראל. העולם הערבי סובל מאיי-ציבות, המשפיע על מדיניות החוץ של רבים ממנהיגי.

לפיכך, הדרך הבטוחה היחידה, המצויה בידי ישראל,

דברים ברוח דומה אמר גם אלוף ב'ננו, מפקד חיל האוויר:

משום פעילות ארצות-הברית במפרץ, ישראל יכולה לראות עצמה בטוחה היום יותר משהיתה לפני שבועיים.³⁶

מנהיגי ישראל לא הסתירו את ציפיותיהם להשתלבות ישראל במלחמה נגד עיראק, לפחות במישור הפעולה נגד המשגרים, שמהם שוגרו הטילים לעבר ישראל. ישראל ציפתה, כי מעורבותה במשבר המפרץ, אופן תגובתה על מתקפות הטילים נגדה וזהות האינטרסים בינה ובין ארצות-הברית יקדמו את מעמדה בארצות-הברית, ויביאו להידוק הקשרים האסטרטגיים בינה לבין ארצות-הברית. ברית פורמאלית לא נחתמה מעולם בין שתי המדינות, אך ארצות-הברית הפכה לספקית הנשק העיקרית של ישראל ולמסייעת חשובה גם במישור הכלכלי ובמישור המדיני.

אחד משיאי שיתוף הפעולה בתחום הביטחוני בין שתי המדינות היה "מזכר ההבנה האסטרטגי", שעליו חתמו שר ההגנה של ארצות-הברית ושר הביטחון של ישראל בספטמבר 1981. באמצע 1984 הועמק שיתוף הפעולה האסטרטגי בין שתי המדינות, וכלל תרגילים ותמרונים צבאיים משותפים, שיתוף פעולה מודיעיני, אחסון ציוד צבאי אמריקני בישראל, שיתוף פעולה במחקר-ופיתוח ורכש אמריקני בתעשייה הישראלית.³⁷ החתימה על "מזכר ההבנה האסטרטגי" היתה תחליף להסכם ברית חתום בין שתי המדינות.

עם פרוץ המשבר במפרץ היו יחסי ישראל-ארצות-הברית בשפל. יוזמת הממשל לקדם את התהליך המדיני במזרח התיכון נקלעה למבוי סתום, ובכירי הממשל נטו להאשים את ישראל בכך. פלישת עיראק לכוחות נתפסה על-ידי מנהיגייה של ישראל כהזדמנות להעתיק את מוקד תשומת-הלב מכישלון התהליך המדיני אל תהליך גיבושה של זהות אינטרסים בין ישראל לארצות-הברית בתחום הביטחוני. בישראל קיוו, כי המשבר והתנהגותה של עיראק יקלו על ישראל להבהיר את עמדתה ביחס לעתיד יחסיה עם העולם הערבי.

ישראל אזכרה באוזני הממשל את קיומו של "מזכר ההבנה האסטרטגי" בין שתי המדינות, והביעה נכונות לאפשר לכוחות צבאיים אמריקניים, שנשלחו לאזור המשבר, לעשות שימוש במתקנים צבאיים בישראל.

עד מהרה התברר לקובעי המדיניות בירושלים, כי האינטרס האמריקני הפוך לגמרי. במסגרת מאמציה לצרף מדינות ערביות רבות ככל האפשר לקואליציה, שהתגבשה נגד עיראק, היה חשוב לארצות-הברית להצניע דווקא את קשריה האסטרטגיים עם ישראל, ולהרחיקה עד כמה שאפשר ממעורבות ישירה במשבר ובניהולו.³⁸ האפשרות של פעולה צבאית ישראלית נגד עיראק הפכה להיות איום, שעלול היה למוטט לגמרי את המאמץ האמריקני לגבש תמיכה של מדינות מרכזיות בעולם הערבי במדיניותה במפרץ.³⁹

ככל שהתקרב מועד פקיעת האולטימטום, שהציב

מלחמת המפרץ היתה נקודת משבר משמעותית לגבי המנהיגות הישראלית בכל האמור בניהול משברים. בראשונה מאז הקמת מדינת ישראל הותקפו מטרות מבלי שצה"ל הגיב על כך. זה היה דפוס חדש לחלוטין ובלתי-צפוי של ניהול משבר. תקיפת העורף הישראלי בטילים בליסטיים העמידה את ההנהגה הישראלית בפני אתגרים חדשים בתחום ניהול המשבר, שיצר שלושה תקדימים חשובים:

- א. העורף הישראלי הפך ליעד מוצהר ולמטרה ישירה לטילים של האויב. בראשונה לא תקפה מדינה ערבית מטרות צבאיות ישראליות, אלא אך ורק מטרות אזרחיות בעומק שטח ישראל.
- ב. בראשונה הבליגה ישראל על פגיעה של צבא ערבי בשטחה, ולא הפעילה את צה"ל בתגובה.
- ג. ישראל הסכימה להפקיד את מלאכת ההגנה על אוכלוסייתה בידי זרים. בישראל הוצבו סוללות טילים נ"מ פטריוט, שאוישו בחיילים אמריקניים, ואילו את משימת השמדת משגרי הטילים במערב עיראק נטלו על עצמם הכוחות הצבאיים של מדינות הקואליציה. אמנם, זו לא היתה הפעם הראשונה, שבה הוצבו כוחות זרים בישראל בעת משבר (טייסים צרפתיים הוצבו בישראל באוקטובר 1956 בעת מבצע סיני), אך הפעם היה הדבר מנוגד לקו הרשמי של קובעי המדיניות בישראל. אלה חזרו והדגישו בשנים שקדמו למשבר המפרץ, כי אין ישראל מעוניינת לסכן חיילים אמריקנים במשימת ההגנה עליה, והיא מסתפקת בסיוע חומרי. צה"ל מסוגל להגן בעצמו על ישראל, חזרו וטענו, ובכך היא שונה ממדינות ערביות אחדות, שנוקקות לכוחות משלוח אמריקניים להגנה על קיומן. לפיכך, היה בהסכמת ישראל להצבת חיילים אמריקניים בשטחה משום הודאה בשבירת אחד מהעקרונות של מדיניות הביטחון המסורתית שלה.

משמעות הפגיעה בעיראק וחלקה של ישראל בפגיעה זו

עיראק היתה, לפי התפיסה הישראלית, ציר מרכזי ב"חזית המזרחית", המאיימת על ישראל. "חזית" זו כוללת את סוריה, את ירדן ואת עיראק, ובמלחמות קודמות (מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים) השתתפו כוחות צבאיים של המדינות הללו בלחימה מול צה"ל. לפיכך, שבירת כוחה הצבאי של עיראק היתה לאינטרס ביטחוני-לאומי חשוב לישראל. את הנושא הזה הדגיש שר הביטחון ארנס כשהופיע בפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, ב'29 בינואר 1991:

ארצות-הברית פגעה באורח משמעותי בתשתית הצבאית העיראקית [דיווח שר הביטחון לחברי הוועדה]. מכונת המלחמה העיראקית, שתופנה נגד ישראל לאחר מלחמה זו, תהיה שונה מזו, שהופנתה כלפיה לפני.³⁷

הנה התחזקות של ההכרה, כי ישראל חייבת לפתח עוצמה צבאית עצמאית חזקה דיה, שתאפשר לה להתמודד לבדה מול כל האיומים הצפויים.

ההתנגדות של הממשל האמריקני לאפשר לישראל לבצע פעולה צבאית נגד משגרי הטילים העיראקיים הבהירה לקובעי המדיניות את המגבלות של עצמאות החלטתם, גם כאשר נמצאים בסכנה אינטרסים ביטחוניים ישראלים. כניעה ללחץ אמריקני וויתור על תגובה צבאית מול עיראק היו סטייה מהמדיניות המסורתית של ישראל. שר הביטחון ארנס נאלץ להודות כבר במהלך המלחמה, כי צה"ל אינו מגיב על תקיפות הטילים העיראקיים בשל סירובה של ארצות-הברית.⁴²

הכניעה ללחץ האמריקני היתה בניגוד ליעדי הלחץ המקביל של הדרג הצבאי על הממשלה. המטכ"ל הכין תכניות מבצעיות לתקיפת משגרי הטילים במערב עיראק, וכמה פעמים אף ישבו כבר טייסים ישראלים במטוסים, והיו מוכנים לצאת למערב עיראק.⁴³ ככל שהמשיכו פגיעות הטילים בערי ישראל, גבר הלחץ, שהפעילו חלק מהקצינים הבכירים על הממשלה לאשר פעולה צבאית במערב עיראק. בהערכות שהגישו לממשלה, הבהירו מפקדי צה"ל, כי סיכויי ההצלחה של פעולה צבאית ישראלית מול הטילים העיראקיים גדולים מאלה של הפעולות, שמבצעים כוחות האוויר של מדינות הקואליציה.⁴⁴

בכירי המטכ"ל הדגישו מבלי לפרט, כי לצה"ל שיטות שונות לפעולה נגד המשגרים, ולו ניתנה לו הנחיה לצאת ולפעול, היה מצליח לעשות זאת היטב. היה בכך משום מתיחת ביקורת מרומזת על ביצועי הטייסים האמריקניים ועל חוסר נכונותם להסתכן על מנת להשיג את היעד של השמדת המשגרים. "יש לצה"ל תכניות מבצעיות טובות מאוד להסרת איום הטילים, המשוגרים ממערב עיראק," הסביר אלוף ברק, סגן הרמטכ"ל. בהתייחסו להחלטת הממשלה להבליג, ולא לאפשר לצה"ל להוציא לפועל את תכניותיו, הדגיש אלוף ברק:

עדיף לבצע את התכניות האלה תוך תיאום והבנה עם ארצות-הברית. אבל, להערכתנו, כל ברדעת בעולם מבין, שיכולים להיווצר מצבים, שבהם ישראל,

האז'ם לעיראק, גבר החשש של הממשל האמריקני מפני פעולה צבאית ישראלית נגד עיראק. אחד החששות היה מפני מתקפת-מנע ישראלית נגד משגרי הטילים העיראקיים. לאחר לחץ של הממשל נאלץ ראש הממשלה שמיר להבטיח, כי ישראל לא תנקוט כל פעולה צבאית לפני פרוץ הקרבות. בכך ויתר ראש הממשלה על אחד מעקרונות היסוד המועדפים של תפיסת הביטחון הישראלית – כאשר צפויה מתקפה ערבית נגד מטרות ישראליות רצוי להקדימה במתקפת-מנע, או לפחות להוציא לפועל מכה מקדימה, שתוביל להקטנת הנזק, שתגרום הפעולה הצבאית הערבית המתוכננת. היה בכך משום ויתור ישראלי מרחיק-לכת, ובמיוחד לאור העובדה, כי סדאם חוסיין איים בגלוי ובמפורש, כי יעשה שימוש בטילים הבליסטיים שברשותו על מנת לפגוע במטרות בטוח ישראל.

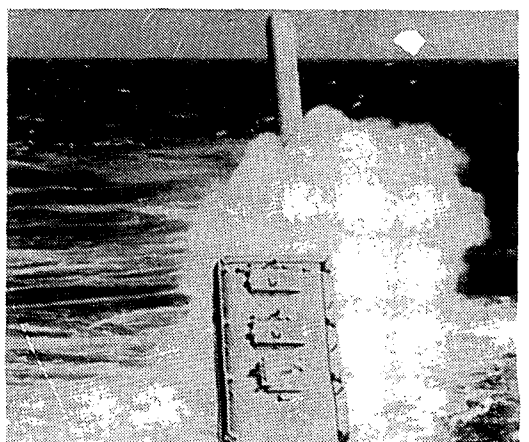
באחד-עשר בדצמבר 1990 חתמו הנשיא בוש וראש הממשלה שמיר על הסכם, שבו התחייבה ישראל לא לתקוף את עיראק אם זו תשגר טילים לעבר ישראל. בתמורה התחייב הנשיא האמריקני להעניק לישראל מידע מודיעיני "בזמן אמת" על ההכנות לשיגור טילים עיראקיים לעברה. בין הפנטגון לבין משרד הביטחון בתל-אביב הוקם קו חירום, שנועד לספק לישראל התרעות מיד עם שיגור טילים לעברה. לאחר המלחמה התבטאו בכירים בישראל באכזבה בנושא הזה משום שבישראל חשו, כי אין הממשל האמריקני מייחס את החשיבות המתאימה לויתור, שעשתה ישראל, ומקורו בהיענות לאינטרסים האמריקניים.

ככל שהחריף המשבר במפרץ, והממשל פעל לגיבוש הקואליציה, התברר לקובעי המדיניות בישראל יותר ויותר, כי ארצות-הברית מנסה להימנע ככל האפשר מיצירת ערוצי תקשורת אסטרטגיים בינה לבין ישראל. בתחום הזה דומה, כי מנהיגי ישראל הפיקו לקח חשוב. מערכת היחסים בין ישראל לארצות-הברית, ככל שהיא מפותחת ומבוססת, אינה מהווה ערובה לתמיכה אמריקנית בעמדה הישראלית בכל מקרה, שבו ייקלע המזרח התיכון למשבר. אחת המסקנות מהניתוח הזה

איש הכוחות המיוחדים האמריקניים מטהר תעלה

טיל שיוט טומאהוק

היא להציב בישראל מכ"מי התרעה גדולים, שיוכלו לספק התרעה על שיגורי טילים ממדינות ערב, ולהעניק לאוכלוסייה האזרחית מרווח של כמה דקות לצורכי התכוננות לקראת ספיגת מתקפת טילים.

בשבוע השלישי למלחמה התרעמו קצינים בכירים על כך שהפיקוד האמריקני החליט להקטין את כמות הגיחות של המטוסים, שתקפו את משגרי הטילים במערב עיראק. לטענת אותם קצינים, בעוד שבמימים הראשונים למלחמה הקצו האמריקנים כשליש מהגיחות לאיתור משגרים ולהשמדתם, הרי שלאחר מכן ירדה כמות הגיחות, שהוקצו למשימה זו, לשיעור קטן מכלל הגיחות.⁴⁶ בסך הכל הקצו האמריקנים כ-3,000 גיחות לתקיפת משגרי הטילים במערב עיראק, מתוך כ-109,000 גיחות, שביצעו מטוסייהם במלחמה. התרעמות והכעס של הקצינים הבכירים באו על רקע ההבטחות של הממשל האמריקני לישראל בנושא הזה. שר הביטחון ארנס גילה, כי ימים אחדים לפני המלחמה שכנעו האמריקנים את ישראל לא לפעול נגד עיראק אם תשגר טילים לעברה, תוך הבטחה, כי הפיקוד הצבאי האמריקני יקצה בעדיפות ראשונה כוח רב מאוד לחיסול היכולת לירות טילים נגד ישראל.⁴⁷

העובדה, כי ישראל נאלצה בראשונה בתולדותיה לנהל משבר צבאי תוך הטלת מגבלות חמורות על הפעלת עוצמתה הצבאית, היתה מהלומה מוראלית קשה לקצונה הבכירה של צה"ל. לפיכך, נטו הקצינים הבכירים לנסות ולהגדיר את המלחמה ותנאיה כאירוע חד-פעמי, שלא יחזור על עצמו. ממשלת ישראל לא תוכל להרשות לעצמה להטיל על צה"ל מגבלות דומות, ולמנוע ממנו לפעול כאשר תוקפים את שטח ישראל. ההנחה, שהיתה לנחלת רוב הקצינים הבכירים במטכ"ל היא, כי בפעם הבאה שישאל תותקף ביטלים, ייצא צה"ל לסכל את האיום ולהשמיד את המשגרים, וישראל לא תסכים שוב להפקיד את ביטחונה בידי מדינה אחרת.⁴⁸

המסר, ששיגרה ישראל, היה ברור. שר הביטחון ארנס נתן לו משנה-תוקף בנסיעתו הבהולה לוואשינגטון בעיצומה של המלחמה: ישראל מצפה להגדלת הסיוע הכלכלי האמריקני. אולם, התברר לישראלים, כי נכונות הממשל להיענות לבקשות הישראליות מסויגת. שר החוץ האמריקני אף צוטט במהלך המלחמה כמי שטען, כי חיילים אמריקניים שופכים את דמם בקרבות במפרץ, גם עבור ביטחון ישראל.⁴⁹

חשיבות השטח

בתקופה הראשונה לאחר המלחמה העריכו רבים בישראל, כי תוצאותיה מספקות לישראל פסק-זמן לא קצר, שבמהלכו קטן האיום עליה. ההערכה זו נבעה מנתונים על הפגיעה הגדולה בצבא עיראק, ומההנחה, כי עיראק הוצאה מהמשחק הצבאי באזור לכמה שנים. הפגיעה בצבא עיראק נתפסה בישראל כה גדולה עד שניתן לגרוע את עיראק מרשימת השחקנים, העלולים לגבש חזית מזרחית מול ישראל. אולם, לאחר כמה חודשים החלה

גנרל שווארצקופף והנסיך גנרל חאליד מסעודיה בדיוני הפסקת-האש עם גנרלים עיראקיים

מכוח ריבונותה וזכותה להגנה עצמית, תפעל לא על בסיס תיאום מסובך, אלא על בסיס הודעה למי שצריך להודיע, שאנחנו פועלים.⁴⁵

זה היה רמז, שנשלח לעבר הממשל, בכוונה שיגביר את קצב הגיחות של המטוסים האמריקניים במערב עיראק, ויפגין את מחויבותו למשימת הסרת האיום הבליסטי מעל ישראל.

עבור חלק ממקבלי ההחלטות בישראל היתה זו הוכחה לפגיעה קשה במדיניות הביטחון המסורתית של ישראל ולהחלשות מעמדה של ישראל בעיני הממשל האמריקני.

שיתוף פעולה מודיעיני

בהתייחסם למידע המודיעיני, שהעבירה ארצות-הברית לישראל במהלך המלחמה, קבעו בכירים בצה"ל, כי לא הועבר מידע מעבר למינימום הנדרש על מנת לנסות ולהרגיע את ישראל. כלומר, האמריקנים הסכימו להעביר מידע כללי על פעילותם במערב עיראק נגד משגרי הטילים, אך לא היו מוכנים לפרט את שיטות הפעולה המבצעיות של טייסיהם. ניסיונות של אנשי חיל האוויר הישראלי לסייע בהעברת מידע, נדחו בתקיפות על-ידי הפיקוד האמריקני.

לקח חשוב, שבצה"ל הוחלט לגביו עוד לפני המלחמה, אך הודגש ביתר-שאת בעקבות שיגור הטילים העיראקיים, קשור לנושא ההתרעה. התלות המוחלטת, שהיתה לישראל בלווייני ההתרעה האמריקניים, שהעבירו לתל-אביב את המידע על שיגורי הטילים, הדגישה את הצורך בפיתוח יכולת עצמאית של ישראל בהתרעה. הנושא הזה קיבל חשיבות גדולה משעה שקובעי המדיניות בישראל הבינו, כי הממשל האמריקני לא יהסס בעתיד לעשות שימוש בתלות הישראלית במידע שבידיו על מנת ללחוץ עליה בתחום המדיני. לפיכך, ניתנה הוראה להאיץ את קצב הפעילות בתחום ההגדרה המבצעית של מכ"מי התרעה, שאותם החליט צה"ל לרכוש כשנה לפני המלחמה. הכוונה

הערכה זו להשתנות, ככל שנחשפו נתונים נוספים על תוצאות המלחמה, והתגלו הפרטים על תכניות הגרעין של עיראק. ההערכה, כי ניתן להתעלם בשנים הקרובות כמעט לחלוטין מהכוח הצבאי העיראקי התחלפה בהערכה, כי תהליך ההתאוששות של צבא עיראק יהיה קצר מכפי שחשבו תחילה, ואילו הסכנה שבהשלמת תהליך פיתוחה של פצצת גרעין עיראקית נותרה מוחשית ובעייתית.

המלחמה העלתה שוב לדיון נושא, המהווה מקור לאי-הסכמה ולוויכוחים בישראל, וקשור בסוגיית חשיבותו של השטח בעידן הנשק המודרני. מסקנתו של קצין בכיר, ששותפים לה רוב בכירי המטכ"ל, היא, כי אין תחליף צבאי לשטח.⁵⁰

השימוש בטילים בליסטיים תוך פגיעה במטרות בשטח ישראל ממרחק של יותר מ-600 ק"מ, הוביל אחדים מהפרשנים להדגיש את הטיעון, כי בעידן הטילים יורדת חשיבותו של השטח. תקיפת מטרות בעומק שטחה של ישראל מוכיחה, לטענת אותם פרשנים, את הירידה בחשיבות של עומק אסטרטגי. אולם, הטיעון הזה נדחה מיד על-ידי הקצונה הבכירה של צה"ל, ולמעשה נותר אך ורק מכשיר בוויכוח הפוליטי בישראל על עתיד השטחים ברמת הגולן, ביהודה ובשומרון.⁵¹

גם השימוש הנרחב והמוצלח, שעשה הצבא האמריקני במסוקי קרב, מהווה תמריץ לקצינים בכירים בצה"ל לדון במשקל, שיש להעניק למרכיב הזה בכוח הצבאי הישראלי. הלקח המרכזי בתחום הזה קובע, כי אין לגזור גזירה שווה ביחס לצה"ל משום שבמלחמת המפרץ הופעלו מסוקי הקרב במאסות שאינן רלוונטיות למקרה הישראלי, אך בכל האמור בתחומים הטכניים ראוי לאמץ את הניסיון המוצלח של הכוח האמריקני.⁵²

התלות של ישראל במודיעין האמריקני בתחום ההתערעה על שיגור הטילים העיראקיים ובתחומים רבים אחרים העלתה שוב על סדר היום של צה"ל ושל מערכת הביטחון את עניין פיתוחו של לוויין ריגול ישראלי. העדר מידע מודיעיני באיכות טובה על כוחה הבליסטי של עיראק חידד את הצורך בהרחבת היכולת המודיעינית האסטרטגית של ישראל. מלחמת המפרץ ובעיית העדרו של מידע מודיעיני מספק התרחשו לאחר שישראל שיגרה שני לוויינים מסדרת אופק. שיגור הלוויינים האלה הנו הוכחה לקיום תשתית טכנולוגית, המאפשרת פיתוח לווייני ריגול.⁵³ לאחר המלחמה הצהיר שר הביטחון, כי הכוונה היא לפתח לוויין ריגול, שיהיה מבוסס על הלוויין אופק.⁵⁴ תחום נוסף, שקיבל תנופה בעקבות המלחמה, הוא ההגנה מפני טילים בליסטיים. הכוח הדוחף העיקרי בתחום הזה היה השר ארנס. לפי החלטתו, קיבל פיתוח מערכת הגנה נגד טילים בליסטיים חץ העדפה ברורה, ובהוראתו נאלץ צה"ל לכוללה בתכנית העבודה הרב-שנתית שלו.

בתחום ההגנה האזרחית הבהירה המלחמה, כי מדיניותה הקודמת של ישראל בנושא לא עמדה במבחן. מאז תחילת שנות החמישים מחייב החוק בישראל לבנות מקלטים ציבוריים עבור האוכלוסייה האזרחית. ערב

המלחמה הוחלט, כי האוכלוסייה האזרחית תונחה להישאר בבתים, ולא להיכנס למקלטים בהישמע צפירת האזעקה. במקום מקלטים הורה צה"ל לאזרחים להכין בבתיהם חדרים אטומים. הסיבה לנטישת המקלטים לטובת החדרים האטומים היתה הערכה, כי בידי עיראק טילים בעלי ראשי-קרב כימיים. מול נשק כימי אין המקלטים יעילים, משום שלא נבנו בקריטריונים, הדרושים להגנה מפני אמצעי-לחימה כימיים.

לאחר המלחמה שינה צה"ל את מדיניות המיגון האזרחי, והחליט, כי אין לבנות יותר מקלטים ציבוריים, בעוד שבבתים חדשים ייבנה "מרחב מוגן". הכוונה היא לחלל במרכז הבניין, שניתן לאוטמו, כך שיהיה עמיד גם מול חומרי לחימה כימיים. בנוסף, הוחלט לחדש את ציוד ההגנה בפני נשק כימי, להחליף את רוב מסכות המגן, ולפתח ערכות הגנה חדשות לילדים ולתינוקות.

יחס הממשל לישראל

בתחום חשוב מאוד, של מכירות נשק למדינות האזור, נחלו קובעי המדיניות בירושלים אכזבה מרה. ממשל בוש, בניגוד מוחלט ליוזמת בוש להגבלת מרוץ החימוש ממאי 1991, מיהר לסכם עסקות נשק ענקיות עם מדינות ערב. גולת הכותרת של מדיניות מכירות הנשק של ממשל בוש הן עסקות הענק, המתוכננות עם ערב הסעודית, שהיקפן עלול להגיע לכעשרים מיליארדי דולר.⁵⁵

בישראל רואים בדאגה רבה את חימושו של מדינות ערב בנשק אמריקני. משקיפים לענייני ביטחון הצביעו על האצת מרוץ החימוש באזור כההליך, שבעקבותיו נפגע ביטחון ישראל. את התנהגותו של הממשל האמריקני בנושא הגדירו בישראל כצינית וכמסוכנת.

בתחום הלקחים הצבאיים ציפו מומחים בישראל, כי ארצות-הברית תדגיש פיתוח יכולת נגד טילים בליסטיים טקטיים. לאחר שהוברר בצורה כה מוחשית, כי כוחות משלוח אמריקניים חשופים למתקפות של טילים בליסטיים טקטיים, המצויים גם בידי מדינות העולם השלישי, העריכו, כי הנושא יקבל ביטוי הולם יותר במסגרת תכנית "מלחמת הכוכבים" (SDI). ההערכה הישראלית הוכחה כנכונה, ואכן הממשל אישר לחזק את תחום יירוט הטילים הבליסטיים הטקטיים במסגרת התכנית.

בנוסף, ציפו בישראל, כי תהיה נכונות גדולה יותר של הממשל האמריקני להשקיע בפרויקט חץ. ואכן, כבר במהלך המלחמה התנהלו מגעים בנושא, ואישים ישראליים ביקשו להשיג הבטחות מהממשל על שיעור השתתפותו במימון שלב ההמשך (follow-on) בפיתוח חץ. המגעים וניסיונות השכנוע נמשכו גם לאחר המלחמה. בביקור של ריצ'ארד (דיק) צ'ייני, שר ההגנה האמריקני, בישראל במאי 1991 הוא הודיע על הסכמת הממשל לממן 72 אחוזים משלב הפיתוח הזה, שעלותו תסתכם בכ-340 מיליוני דולר.⁵⁶

פרשנים בישראל התייחסו גם ל"תסמונת ויטנאם" של

שווארצקופף, מפקד הכוח במפרץ, עצמו. הוא מבוגר בהרבה מכל המטכ"ל של צה"ל, ובעל השכלה רחבה (טכנולוגית). האמריקנים למדו מן ההיסטוריה – שלהם ושל אחרים – כי לא לומדים לפקד על צבא תוך זמן קצר, ופיקוד הוא מקצוע מסובך, הקשור לא רק לאינטליגנציה, אלא גם לבגרות הנפשית. ולכן, עדיפים מפקדים חכמים, מנוסים ומבוגרים על פני צעירים מזהירים.⁵⁸

הערות

1. יעקב חסדאי, "יורים חץ מן המותן", מעריב, 8 בנובמבר 1991.
2. ידיעות אחרונות, 19 ביוני 1991, ע' 4.
3. דורי גולד, "משבר המפרץ ויחסי ארצות-הברית-ישראל", **מלחמה במפרץ – השלכות על ישראל**, ד"ח צוות המרכז למחקרים אסטרטגיים על-שם יפה, פפירוס, 1991, עמ' 88-69.
4. אברהם בן-צבי, "האפשרות להפעלת לחץ אמריקאי על ישראל, מלחמה במפרץ – השלכות על ישראל, עמ' 103-89.
5. "אנחנו מוכנים לדבר על צמצום מרוץ החימוש" (דן שילון מראיין את שר הביטחון משה ארנס), **ידיעות אחרונות**, 3 במארס 1991, ע' 7.

ארצות-הברית, ורובם הסיקו, כי מלחמת המפרץ הביאה במידה רבה לסילוקה. אלוף (מיל") גזית טען, כי אחד הלקחים החשובים של הניסיון האמריקני בוויטנאם היה הצורך בהגדרה ברורה וחד-משמעית של מטרות המלחמה. בנקודה זו אין הפיקוד הצבאי האמריקני יכול להתלונן, קבע גזית, יעדי "סופת מדבר" הוגדרו בהירות רבה, הגדרה שתרמה להצלחת התכנון הצבאי.

לקח נוסף, שנלמד בוויטנאם, ומומש במהלך המלחמה במפרץ, הוא ההכרה, כי אם לא תושג הכרעה מהירה, ספק אם ניתן יהיה לסיים את המלחמה בניצחון צבאי ופוליטי.⁵⁷

תרומה נוספת למחיקת "תסמונת ויטנאם" היתה בהימנעות הדרג המדיני מלהתערב ברציפות בהחלטות הדרג הצבאי הבכיר. לגנרל שווארצקופף ניתנה מידה רבה של אוטונומיה, דבר שהיה חסר מאוד למפקדי הכוח הצבאי האמריקני בוויטנאם.

מומחה צבאי ישראלי הציע לצה"ל ללמוד ממלחמה זו, כי הצבא הוא מקצוע. הצבא האמריקני – שלא לחם מלחמה של ממש כארבעים שנה, מאז מלחמת קוריאה, ר'חטף" מכה חזקה וקשה בוויטנאם לפני 25 שנה – הפיק לקחים, למד, חשב, כתב תורות, תרגל, ובנה מכונה, שפעלה ברמה גבוהה מאוד. ה"סמך" למהפך הזה הוא גנרל

דרגים עיראקיים ברכס מיתלה בכויית לאחר התקפה של מטוסי הקואליציה

44. האוויר, **ידיעות אחרונות**, 25 בדצמבר 1991.
רון בן־ישי, "יש לנו היום יכולת לפעול נגד שיגור הטילים מעירק" (ראיון עם הרמטכ"ל, רב־אלוף אהוד ברק), **ידיעות אחרונות**, 29 בספטמבר 1991.
45. בראיון **להארץ**, 4 בפברואר 1991.
46. **הארץ**, 12 בפברואר 1991.
47. "ארנס: כמעט שלחתי את צה"ל לחסל את איום הטילים בימים האחרונים למלחמה", **הארץ**, 21 במארכ 1991.
48. ראו ביטוי לגישה זו בדברי רב־אלוף אהוד ברק, הרמטכ"ל, בראיון **לידיעות אחרונות**, 29 בספטמבר 1991.
49. **הארץ**, 13 בפברואר 1991.
50. אל"מ י', "מלחמת המפרץ, לקחים ראשונים לישראל", **מערכות** 322, נובמבר 1991, עמ' 2-7.
51. **ג'רוזלם פוסט**, 17 באפריל 1991.
52. אל"מ י', **ש.ש.**
53. **הארץ**, 17 בינואר 1991.
54. **הארץ**, 24 בפברואר 1991.
55. גולד, **ש.ש.**
56. **הארץ**, 30 במאי 1991.
57. **גזית, ש.ש.**
58. אל"מ י', **ש.ש.**
6. על הגישה, שטענה, כי אמינותן הסופית של מערכות הנשק החכם תהיה נמוכה מאוד, ראו, סטיוון קאנבי, "הטכנולוגיות החדשות בנאט"ו – האמנם יתרון צבאי של ממש?" **מערכות** 302-303, מארכ 1986. קאנבי צפה אמינות סופית של לא יותר מ־2.8 אחוזים לנשק חכם.
7. זאב בונן, "טכנולוגיה במלחמה – לקחים ראשונים ממלחמת המפרץ", **מלחמה במפרץ – השלכות על ישראל**, ע' 159-169. ד"ר בונן שימש שנים ארוכות כמנכ"ל רפא"ל, הרשות לפיתוח אמצעי לחימה של ישראל.
8. רון בן־ישי, "יש לנו היום יכולת לפעול נגד שיגור הטילים מעירק" (ראיון עם הרמטכ"ל, רב־אלוף אהוד ברק), **ידיעות אחרונות**, 29 בספטמבר 1991.
9. **מעריב**, 4 באפריל 1991.
10. **דבר**, 8 בפברואר 1991.
11. שלמה גזית, "מלחמת המפרץ – המהלכים המדיניים והצבאיים", **מלחמה במפרץ – השלכות על ישראל**, עמ' 25-21.
12. **מעריב**, 4 באפריל 1991.
13. **ג'רוזלם פוסט**, 27 בינואר 1991.
14. **גזית, ש.ש.**
15. **בונן, ש.ש.**
16. ראובן פדהצור, "יתרון הכוח האווירי", **הארץ**, 17 בפברואר 1991.
17. **גזית, ש.ש.**
18. **הארץ**, 10 ביוני 1991.
19. אריאל לויטה, "לקחים צבאיים לישראל", **מלחמה במפרץ – השלכות על ישראל**, עמ' 141-158.
20. **ידיעות אחרונות**, 19 ביוני 1991, ע' 4.
21. **הארץ**, 17 ביולי 1991.
22. עמנואל רוזן, "שומרון. הצבע חזר לו ללחיים", **מעריב**, 1 בפברואר 1991.
23. ראיון של שר הביטחון **לידיעות אחרונות**, 8 במארכ 1991.
24. **הארץ**, 21 במארכ 1991.
25. **ידיעות אחרונות**, 19 ביוני 1991, ע' 4.
26. בראשונה נחשפו הנתונים על ביצועי הטילים **פטריוט** במלחמה בישראל באוקטובר 1991. ראו ראובן פדהצור, "נכשלו בשעת מבחן", **הארץ**, 24 באוקטובר 1991.
27. Eric Schmitt, "Isreal Plays Down the Effectiveness of Patriot Missile," *New York Times*, October 31, 1991; Reuven Pedatzur, "The Israeli Experience Operating Patriot in the Gulf War," Testimony before the Committee on Government Operations, U.S. House of Representatives, April 7, 1992.
28. **גזית, ש.ש.**
29. משה ארנס, שר הביטחון, בתכנית "מוקד" בטלוויזיה הישראלית, 25 ביולי 1990.
30. דברי משה ארנס, שר הביטחון, **מעריב**, 3 באוגוסט 1991.
31. משה ארנס, שר הביטחון, **הארץ**, 3 באוגוסט 1991: דוד לוי, שר החוץ, **הארץ**, 5 באוגוסט 1990.
32. **הארץ**, 5 באוגוסט 1990; **ג'רוזלם פוסט** 3 באוגוסט 1990.
33. יצחק שמיר, ראש הממשלה, **מעריב**, 10 באוגוסט 1990 וכן דברי משה ארנס, שר הביטחון, **הארץ**, 5 באוגוסט 1990.
34. משה ארנס, שר הביטחון, בראיון **למעריב**, 8 במארכ 1991.
35. **הארץ**, 5 באוגוסט 1990.
36. **מעריב**, 8 במארכ 1990.
37. **הארץ**, 30 בינואר 1991.
38. מצוטט בניו יורק **טיימס**, 3 בפברואר 1991.
39. שי פלדמן, יחסי ממשל רייגן־ישראל: הקדנציה השנייה, המרכז למחקרים אסטרטגיים על־שם יפה, אוניברסיטת תל אביב, מזכר 14, מארכ 1985, עמ' 62-64.
40. **הארץ**, 12 באוגוסט 1990.
41. **גזית, ש.ש.**
42. **הארץ**, 28 בינואר 1991.
43. ראו ציטוטים מראיון עם אלוף אביהו בן־נון, מפקד חיל

